

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN TÜRKÇESİ

Doç. Dr. Ali YILMAZ

Muhterem hocalarım, değerli arkadaşlarım ve saygıdeğer dinleyicilerim.

Benim konum, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesi"dir. Ben burada edebî bir şahsiyeti, bir şairi, romancıyı ve onun eserlerini değil, asrımızın başlarında yetişmiş, bazı şiirleri olmakla beraber edebî yönüyle tanınmış olmayan bir İslâm âliminin, tefsiri başta olmak üzere, eserlerinde kullandığı Türkçe üzerinde duracağım. Kullandığı dil, üslup, cümlelerin yapısı, ifade tarzı gibi hususlardaki müşâhede, değerlendirme ve tesbitlerimi sunacağım.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili** isimli tefsirinin I. cildinin başında, "Ben hâlis Anadolu, öz Oğuz, Yazır Türküyüm; onbeş yaşında İstanbul'a geldim. Ne Arabistan'a gittim, ne Türkistan'a; ne İran'ı gördüm, ne Frengistan'ı. Öğrendiğimi bu vatanı öğrendim" diyerek, Türkçe'yi özellikle Anadolu Türkçesini, onu konuşan insanlardan birisi olarak, konuşulduğu, okunduğu, yazıldığı yerde öğrenmiş olmasından dolayı iyi bildiğini açıkça ifade etmiştir. Çünkü bunları eserinde Türkçeyi nasıl kullandığını anlatırken söylemiştir. Şu kanaatimi hemen söylemekte sakınca görmüyorum: Elmalılı merhum, eserlerinde çoğu zaman, Türkçeyi şuurlu bir şekilde nerde nasıl yazacağını, hangi kelimelere yer vermesinin uygun olacağını düşünerek; tercihini ortaya koyarak kullanmıştır.

Bu, **Hak Dini Kur'ân Dili**'nin başında, kullandığı Türkçe hakkında yaptığı açıklamalardan da anlaşılmaktadır. Merhûmun Türkçesini iyi değerlendirebilmek için, öncelikle bu konuda söylediklerini ortaya koymakta ve değerlendirme yaparken onları gözönüne almakta fayda görüyorum. O bu konuda şöyle der:

"Meâlin mümkün olduğu kadar sâde ve vecîz olmasına gayret ettim. Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan edebiyatımızda kullanıla kullanıla lisânımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişe hâline gelmiş bazı terkipleri veya cemileri iktizâsına göre kullanmakta taassuba sâpmadım. Meselâ 'hamd'e "hamd", 'rahmet'e "rahmet", 'hidâyet'e "hidâyet" dedim. 'Zulmet'e karanlık dedimse 'nûr' ve 'ziyâ' yerine "aydınlık ve ışık" demek için ısrâr etmedim. 'Gök' yerine "semâ"yı tercih ettiğim mevki' oldu. Ek-

seriya "gökler ve yer" dedimse, bazan da, "semâvât ü arz" demek daha hoşuma geldi. "Güneş ve ay" dedim; lâkin "güneşi ve ayı" diyemediğimde "şems ü kamer"i tercih ettim. Bütün halk "Rabbü'l-âlemîn"i tanırken, "âlemlerin Rabbi" demekte fâideden ziyâde zarar gördüm. "Sırât-ı müstakîm" yerine, "müstakîm sırât" diyemedim. "Doğru yol" dediğim zamanda sırâtın nüktesiyle, istikâmetin zevkından bir şey zâyî olduğunu hissettim.

Edebiyâtımızın yüksek ve cem'iyetli nümünelerinden olan iktibâs, irâd-ı mesel, mülemma' gibi güzel sanatlardan, pek az olmakla beraber, makâmına göre tek tük istifâde etmekten de hâli kalmadım. Hâsılı, nassın asıl mânasında mümkün mertebe uzaklaşmamak için, esâsı Arabî ve Fârisî'den alınmış olan kelimeler kullandım. Ve fakat bunları Arabın ve Farsın isti'mâline göre değil, Türkçemizin malı olarak ve bizim kullandığımız mâna ve tarz ile kullandım. Lisânımızda mukabilini bulamadığım veya başka mâna ifade ettiğini gördüğüm kelimeleri, tefsirine mürâcaat edilmek üzere aynen iktibas eyledim. Türkçe söylenen bir sözün serh ü tefsire değeri olmamak lâzım geleceği iddiâsında bulunmadım.

.....

Yerinde 'kurultay' dedim, yerinde 'ülmatom' demekten çekinmedim. Yazı lisanımızda pek şâyi' olmayan bir takdim ve te'hir yaptım, muhakkak muhâvere lisânımızda mevcûd olduğu için yapmışımdır. Eğer nâdir bir isti'mâl aldım ise, makâmında nâdir olmasından dolayı almışımıdır. Biz, zaman olur "şu kuşa bak" deriz. Diğer bir zaman da olur, "Bak şu kuşa" deriz. Sırası gelir "bahâr geldi" deriz. Bir sıra da gelir, "geldi bahâr" deriz. Fakat nesir yazılarımızda ekseriyâ evvelkileri yazarız diye, lüzûmu halinde nazımda yaptığımız gibi ikinciye ihtiyâr ettiğimizden dolayı, şive-i lisâna muhâlif zannedilmemeli de, nüktesi aranmalıdır. "Çamlıca'nın manzarasına bayıldım" demeyip de, "Bayıldım manzarasına şu Çamlıca'nın" dediğimiz zaman hata etmiş değil, bir nükte sarfetmiş oluruz..." (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 16-18, giriş kısmı).

Elmalılı merhumun bu ifadelerinden, özet olarak şu sonuçları çıkarabiliriz:

- Meâlin sade ve veciz olmasına gayret sarfetmiştir.
- Ashı Arapça ve Farsça olsa da dilimizin öz malı olmuş kelime ve terkipleri olduğu gibi kullanmıştır.
- Herkesin bilip kullandığı varken başkasını tercih etmemiştir.
- Yerine göre nassın asıl mânasından uzaklaşmamak için Arapça ve Farsça kelimeleri tercih etmiştir.
- Bunları asıl diline göre değil Türkçede kazandığı mâna ve tarz ile kullanmıştır.

- Gerektiğinde ve yeterli olduğunda Türkçe kelimeler kullanmakta sakınca görmemiştir. Bunların şerh ve tefsirde yeterli olmayacağı şüphesine düşmemiştir.

- Dilimizde karşılığını bulamadığı kelimeyi aynen iktibas edip, sonra açıklamıştır.

- Uygun düşmüş ve gerekli olmuşsa batı dillerinden gelen kelimeleri de kullanabilmiştir.

-Bir nükte varsa devrik cümle kurmaktan çekinmemiştir.

Tefsiri, **Metâlib ve Mezâhib** ve bazı makâlelerinde yaptığım incelemeler neticesinde, Elmalılı Hamdi Yazır'ın Türkçesiyle ilgili olarak, benim kendi müşâhede ve tesbitlerim de şöyledir:

Önce kelimeler üzerinde durmak istiyorum.

1. Yukarda okuduğum, Türkçeyle ilgili prensiplerini belirttiği metinde de görüldüğü gibi, bizzat kendi düşüncesi olan bir meseleyi anlattığı yerlerde kullandığı kelimeler genellikle sâde, kolay anlaşılır ve günlük konuşma diline yakındır. Bunun birçok örneğini göstermek mümkündür. Tefsirin son cildinin başındaki, sefer meselesiyle ilgili yazısından birkaç satırlık bir örnek şöyledir:

“Meselâ bugün İstanbul'dan İzmir'e birkaç yolla gidilebilir:

Sâde denizden, deniz ve karadan, sâde karadan, demiryollarından veya şaselerden veya ibtidâi yollardan ve belki de gidilmesi hiç mutâd olmayan sapa yerlerden gidilmek mümkündür. Bunların hangisinden gidilirse sefer müddetini ona göre, onun lâyıkı olan vasat seyre göre hesap etmek lâzım gelir...” (**Hak Dini Kur'ân Dili**, IX, XL).

2. Olmuş bir hâdiseyi, bir vak'ayı naklettiği zaman da, aynı şekilde konuşma diline yakın bir dil kullanılır. Meselâ ilk vahyin gelişini şöyle anlatır:

“Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize ilk vahy, ibtidâ rü'yâ-yı sâliha ile başlamıştır. Bir rü'yâ görmezdi ki, fecr-i sâdik gibi zuhûr etmiş olmasın. Sonra halveti, uzleti hoşlanır oldu: Hıra mağarasına çekilir, avdet etmeksizin orda müteaddid geceler teabbüd ederdi ve bunun için azağını da götürürdü. Sonra Hz. Hatice'ye avdet eder, yine azağını alır giderdi. Nihâyet gâr-i Hirâ'da idi ki, ona hak geldi. Şöyle ki:

Kendisine bir melek geldi ve « إقرأ » yani “oku” dedi. O da, “Ben okumuş değilim” « ما انا بقارئ » diye cevap verdi. Rasûlullâh şöyle buyurdu: “Bu cevap üzerine melek hemen beni tuttu ve vücûdumu sarıp öyle sıktı ki, tâkatim hemen tükeniyordu. (Bizim tâbirimizle canıma tak dedi). Sonra salıverdi, yine « إقرأ » dedi. Ben de, “okumuş değilim” dedim. Derdemez beni yine tuttu ve yine öyle bir sardı ki, canıma tak dedi.

Sonra beni yine salıverdi ve « عَادَ » dedi. Ben de, “okumuş değilim” dedim. Binâenaleyh üçüncü olarak beni bir daha sardı, sonra bıraktı...” (**Hak Dini Kur’ân Dili**, I, 8).

3. Birini muhatap olarak yazdıklarında nisbeten sâde bir dil kullanır:

“Ey mütefekkir! « الم » remzine b̄ak ve mehâric-i hurûfa riâyet ederek, “elif, lâm, mîm” diyerek oku. Okurken kendini bir tart, rûhundan cismine, bâtınundan zâhirine, sînenden dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifbâ, bir ebced okurcasına bütün hurûf-ı hecâyı müsemmalarıyla hayâlinden geçir ve düşün. Esasında hiçbir mânası olmayan bu münferit ve basit seslerden lâyuhsâ mâ'nâyı hâmil olan kelimelerin ve bu kelimelerden kelâmların ve bu kelâmlardan kâinâtın ifâde eden bir kütüb-i celilenin sûret-i husûlünde nasıl bir kudret ve nasıl bir sırr-ı tekvîn gizli olduğunu düşün...” (**Hak Dini Kur’ân Dili**, I, 157).

4. Dinî, felsefî, fikhî vb. istilâhları, kavramları, tâbirleri, hem tefsirinde, hem **Metâlib ve Mezâhib**'de, hem de makâlelerinde, kendi devrinde yaygın olan aslî halleriyle, özellikle de Arapça kelimelerle ifade etmiştir. **Metâlib ve Mezâhib**'in sadeleştirilerek basılan nüshasının 6 sayfasındaki bazı felsefî kavramları aslıyla karşılaştırdım. Böylece bugün değişik olarak kullanılan ve sadeleştirilmiş olan bir kısım felsefî kavramın asıl metinde nasıl kullanıldığını tesbit ettim. İlk 6 sayfadaki bu kavramlar ve asıl metindeki karşılıkları şöyledir: Şüphencilik, septisizm-Hisbâniyye, doğmatizm-ikâniyye, bilgiye dâir şübhe-şübhe-i ilm, sağlam bilgi-ilm-i yakîn, ben ve ben olmayan-ene ve lâ-ene, agnostizm-lâedriyye, spritüalizm-ma'neviyye, sofistler-sofistâiyye, his yolu ile bilgi-ma'rifet-i hissiyye, akıl yolu ile bilgi, ma'rifet-i akliyye, bilgi sebepleri-esbâb-ı ilm, aklın ilk prensipleri-evveliyât-ı akliyye, fer-i bilgi-ma'rifet-i fer'iyye, atom-cû'zî fert, varlıklar-a'yân, mutlak inkârcılık-inâdiyye.

Özellikle âyetlerde geçen tâbirleri asıl şekliyle kullanıp sonra onu açıkladığı görülmektedir. Meselâ Fîl suresindeki « الم يجعل كيدهم فى تضليل » âyetinin meâlinde, “keyd” ve “tadlîl” kelimelerini aynen kullanır. Sonradan, “keyd”in ne olduğunun izâhını şöyle yapar: “Mâ'lûm ki keyd, mekir gibi gizli bir suikasd tertîb etmek, diğerine bir mazarrat yapmak için gizli bir sûrette tedbir kurmaktır. Ve o sûretle kurulan hileli tedbire ve öyle ince ve hud'alı tedbire mütevakkıf olduğundan dolayı harb ve kıtâle dahi denilir. Lisânımızda 'keyd'e düzen, fend, oyun, dolap, tuzak dahi ta'bir ederiz.” (**Hak Dini Kur’ân Dili**, IX, 6101).

Bu usûle de, kelime tercüme edildiği taktirde hepsini ifade edecek bir karşılık bulunmaması endişesi olduğu zamanlarda başvurur.

5. İlmî bir konunun izâh edildiği, itikâdi meselelerin anlatıldığı, dinî, felsefî ve fikhî kavramların açıklandığı yerlerde genellikle ağır ve ağıdalı dil kullanılmıştır. Bütün yazılarında, isim ve sıfat tamlamaları, pek az istisnâsıyla Farsça tamlama şeklinde yazılmıştır. Bazan birbiri ardına tamlamalar görülür. Bunlara örnek olarak kısa bir bölüm vermek istiyorum:

“... Bu bedîa-i nazmiyyenin tertîl-i Kur’ân’da âheng-i mümtâzile büyük bir hisse-i halveti ve bu suretle Kur’ân’ın kelâm-ı mevzûn ile kelâm-ı mensûr beyninde öyle bir husûsiyyet-i mütemâziyyesi vardır ki, hem semâhat ü selâsetini, hem vezinin âheng ü letâfetini câmi’ bir neşve-i beyân ifade eder. Gerçi bu revnak yalnız fâsılanın bir eseri değildir. Onda bütün kelîmat ve terâkib-i Kur’âniyye’nin bir hisse-i hüsnü vardır. Fakat fâsıla bunların lemât-ı rakikasını sâmiada şûûrileştiren bir tecellî noktasıdır. Elhân-ı kırâatin kararları bunlarda verilir. Esnâ-yı tertilde maânî-i Kur’ân ünbûbe-i nazmından bütün lezâiz-i tayyibesıyla akarken, bu noktalarından kalb nüfûz için zemzeme-i cereyânı va’d-i visâl ile işve-i vedâı meczeden bir cilve-i suhûd kesilir. Bu cilve-i suhûdu bir lahza-i huzûrun sekîneti ta’kib eder.” (Hak Dini Kur’ân Dili, 1, 12).

6. Bazan Farsça tamlamalar ile Arapça ve Farsça tâbirler içinde günlük konuşma dilimizdeki birçok kelimenin birarada uyumlu bir nakış oluşturduğunu görürüz.

“Va’z” başlıklı makalesinden bir paragraf:

“Her zaman “va’z” nâm-ı kudsîsini işitmiş olsak, taş yüreklerimizde, sönük fikirlerimizde bir hiss-i âlî uyanır, yükselir. Bir âlem-i ulviye gireriz. Burada bir telâkkî edeceğimiz râsime-i iltifât « فاعتبروا يا أولى الابصار » hitâb-ı behterin, “Ey insân olanlar, ey fikir ve iz’ân sahibi bulunanlar; uyanınız! Aklınızı başınıza toplayınız! İbret alınız” diye bir sadâ-yı cezbedâr ile bizi çağırır. Hemen icâbet ederiz. Çeşm-i intibâhımızı açar bakarız ki, bir sahne-i kudsîde bir sidre-i müntehâdayız. Makâm-ı Mahmud’u tavâf etmeğe başlarız. Şevk-i Cemâl-i kibriyâ ile feyz-â-feyz ibtihâl oluruz.” (Va’z, **Beyânü'l-Hak**, sayı: 2, 16 Ramazan 1326, s. 6-8).

“Ey ye’si elîm-i millet, kadr-i medîr olan şeb-i yeldâ! Bize bak. Artık gerneşdiğin yetişir. Artık açıl. Açıl da sabah olsun. Mâzî-i ümmete benzer bir gün görelim” diye feryâd ediyorduk. Şimdi eltâf-ı sübhâniyyen bize bir fecr gösteriyor. Aman kâzib olmasın, sâdık et yâ Rab! Fecr-i sâdık olsun ki, bir cemâatimizle sabâh namazı kılmak isteriz. İlmihâlimizi öğret. Karanlıklarımızla beraber cehaletimiz de zâil olsun. İş görelim, ubudiyyet edelim, saâdet-i dâreyn bulalım.” (“Va’z”, **Beyânü'l-Hak**, sayı: 2, 16 Ramazan 1326, s. 6-8).

7. Dikkati çeken bazı özellikleri bu şekilde tesbit ettikten sonra, Elmalılı merhumun dilini, kullandığı kelimeler açısından genel bir değerlendirilmeye tâbi tutacak olursak şöyle diyebiliriz:

Elmalılı Hamdi Yazır, 15 yaşından itibaren medreselerde tahsil görmüş bir kişi olarak devrinin, kendi durumundaki her âlim yazarı gibi, o günün mutâd olan dilini kullanmıştır. İstedığı zaman çok sâde, istediği zaman çok ağıdalı bir dil kullanabilmekle beraber, eserlerindeki genel durumu, o günün şartlarıyla “vasat” olarak değerlendirebiliriz. Ne tamamen ağıdalı, ne de tamamen sâdedir. Tabii burada “sâde” deyince ne anlaşılması gerektiğini iyi tesbit etmek gerekir. Sâde bir metnin Arapça ve Farsça kelimelerden tamamen arınmış olması demek değildir. Bundan kasdımız, herkesin kullandığı ve anlayabildiği kelimelerin kullanılmasıdır.

Ben bu tebliğin hazırlıkları sırasında, anketimsi bir araştırma yaptım. Çevremde, Elmalılı ile meşgul olan veya en azından tefsirine bakmış olabileceğini tahmin ettiğim birçok kimseye, “dilini nasıl bulduklarını” sordum. Cevapların şekli değişik olmakla beraber, hemen herkesteki ortak kanaat, “kendi zamanına göre normal günümüze göre ağır” şeklindedir.

Sâde kabul ettiğimiz için örnek olarak verdiğimiz kısımlarda, bizim bugün yaygın olarak kullanmadığımız kelimelerin de mevcudiyeti dikkati çeker. Türkçenin birçok badireler atlatarak şekilden şekle sokulduğu dönemlerde yaşamış bugünün insanları olan bizlere göre, onlar bile sâde kabul edilmeyebilir.

Fakat yıllarca medreselerde okumuş Osmanlı dönemi Türkçesiyle yazılmış kitapları okuyarak yetişmiş bir müellif açısından düşüncecek olursak, ancak şuurlu bir tercihle, sâde sayılabilecek kısımlar yazabildiğini kabul ederiz. Devrinin aynı durumundaki müellifleriyle mukâyese edildiği zaman bunun açıkça görüleceğine inanıyorum.

Cümleler

Elmalılı Hamdi Yazır'ın eserlerinde çeşitli yapıda cümleler görülmekle beraber, genellikle kısa cümleler hakimdir. Kendisi başta okuduğum kısımda geçtiği üzere, yerine göre kullanmaktan çekinmediğini belirtmişse de âyet meâlleri dışında devrik cümle kullanmamıştır.

Merhum, kısa cümleler kullanarak, meseleyi daha net bir şekilde anlatılmakta ve anlaşılması da o nisbette kolay olmaktadır. Bir meselenin kapsadığı bütün hususları, sebep-sonuç ilişkisi içinde, baştan sona bütün ihtimalleri, birbirini takip eden kısa cümleler ve cümleciklerle ortaya koyup net bir sonuca ulaşmaktadır. Buna dair birkaç örnek şöyledir:

“Nev'-i insânînin bakâsı medeniyetle, medeniyetin kvâmı da adâletledir. Adâlet ise evvelen kânûn, sâniyen o kânûnun hüsn-i tatbik ve icrâsına vâbestedir. Kânûn-ı mezkûr evvel-emirde efrâdın hürriyet ve

musâvât-ı meşrûa ve hukûk-ı taiyyesi esâsına müstenid olarak, hâle ve istikbâlen ihtiyâcât-ı beşeriyeyi te'mîn, makâsîd-ı hayâtîyyeyi tayîn, revâbıt-ı ictimâiyeyi te'yîd, mezâyât-ı insâniyyeyi tekmile kâfil olup, zaman ve mekân ve hissiyât i'tibârıyla mâ-lâ-yutâk olmamalı ve kâbil-i tatbîk bulunmalıdır." ("Makâle-i Mühimme", **Beyânü'l-Hak**, sayı: 18-9 Muharrem 1327, s. 399-404).

Tefsirde Kur'ân'ı anlatırken şöyle der:

"... O kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için nâzil olmuş ve duyurmuştur. Ancak onun maânîsi ihâta olunup bitirilemez. O, bir mânası inkişâf ederken arkasında bir mâna daha yüz gösterir. Nûrunun şa'saa-i vuzûhu içinde hafâ zuhûr eder. Mü'mine hitâp ederken kâfire bir inzâr fırlatır. Kâfiri inzâr ederken mü'mine lebşîr nüktesi uzatır. Avâmma hitâp ederken havâssı düşündürür. Âlime söylerken câhile dinletir. Câhile söylerken âlime dokundurur. Geçmişten bahsederken geleceği gösterir. Bugünü tasvir ederken yarımı anlatır. En sâde müşâhedelerden en yüksek hakikatlere götürür. Mü'minlere gaybı anlatırken kâfirleri hâlden hîzâr eder. Ve bütün bunları hâle, makâma, mekâna, zamâna, mevzûa göre en uygun, en ra'nâ kelimelerle ifade eder." (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 16 giriş kısmı).

Bazan bu cümlelerin içinde, o cümlelerin konusu olan meselenin ilgili olduğu bütün kavramları sıralayarak meseleyi bütün açıklığıyla gözler önüne serer:

"... Böyle tabii delâletlerle müterâfık olan elfâzı, hâssı, âmmı, müştereki, hakikâti, mecâzı, sarîhi, kinâyesi, zâhiri, nassı, müfesseri, muhkemi, hafîsi, müşkili, mücmeli, müteşâbihi, ibâresi, işâreti, delâleti, ihtizâsi, tazammunu, iltizâmı gibi birçok vücuh ile ayrı ayrı mânaları bir yere toplayıp anlatıverir." (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 16, giriş kısmı.)

Onun kısa ve secili cümleleri, yazılarına apayrı bir renk katar, okuyanın zevkini, şevkini artırır:

"... Demek ki, insan için Hakk'ı sevmek, Hakk'a hizmet etmek, âkıbet Cemâl-i Hakk'a ermekten büyük bir hazz-ı saâdet yoktur. Lâkin zevki duymayan hayâline mahkûm, tahkiki bilmeyen taklide zebûndur. Allâh'ı bilmeyen dünyâyâ sarılır. Dünyâyı bilmeyen hülyâyâ sarılır. Dilberi görmeyen resmine bayılır, önünü görmeyen sonunda ayılır. Kânunu bilmeyen kanunda ayılır. Kitâb-ı tanımayan hesaba uyanır. Kur'ân'ı anlamayan da tercemesine dolanır..." (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 8, giriş kısmı.)

Esasen kısa cümlelerle anlatmak tercih edilir. Çünkü muhatabın anlaması daha kolay olur. Kısa cümlelerden oluşan üsluba sahip olan ya-

zarlar takdir edilir. Ancak dilbilgisi kurallarına, dilin inceliklerine uygun, iyi ve doğru kurulmuş, mantık örgüsü bozulmamış uzun cümlelerle kullanılmış ve genellikle başarılı olmuştur.

Meselâ o, namazı böyle bir cümle ile şöyle tarif eder:

“... Lugaten, biri kalb ve lisan işi olan dua, diğeri de bir hareket-i be-deniyeye işi olan fiil-i mahsûs, (olmak üzere), iki mâ'naya gelen salât kelimesi, şer'ân Peygamberimizden görülegeldiği üzere, kalbî, lisânî, bedenî ef'âl ve erkân-ı mahsûsadan mürekkebe gâyet muntazam bir ibâdet-i kâmilenin ismi olmuştur ki, nacâsetten tahâret, hadesten tahâret, setr-i avret, vakit, niyet istikbâl-i kible nâmıyla altısı dışında başlayan şart; iftitâh tekbiri, kıyâm, kırâat, rûkû, sücûd, teşehhüd mikdârı, ka'de-i âhire nâmıyla içinde yapılan altı da rûkn olmak üzere lâekal oniki farz; Fâtiha, zamm-ı sûre, ta'dil-i erkân, ka'de-i ûlâ ve sâire gibi birtakım vâcibleri, bunlardan başka birçok sünnetleri, müstehabları, edebleri mekrûhâtı ve müf-sidâtı, sonra beş vakit ve cuma gibi farz, vitir ve bayram gibi vâcib ve diğere sünnet-i müekke ve gayr-i müekke, nevâfil olmak üzere envâ u aksâmı vardır ki, beyânı kütüb-i fihhiyyeye aittir.” (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 191.)

Bazen uzun cümlelerde karışıklıklar ve anlamada güçlükler göze çarpmaktadır:

“... İmân ve i'tikâd farz olmak için tevâtür şart ise de, i'tikâdın sıhhati ve amelin vücubu için tevâtür şart olmayıp, sened-i sahîh ile sâbit-i âhâd dahi delîl-i kafî olabileceği gerek ibret ve nasîhat ahlâkî fazîlet ve gerek ekser vakâyi'-i târihiyyede olduğu gibi mücerred ma'lûmât kabilinden olan husûsâtta sıhhati tâm ve sâbit olmayan zaif rivâyetler dahi tenvîr-i efkâr zım-nında zıkr ve tafsîl olunmak câiz ve sırf indî olan mütâlaalardan daha iyi ve daha fâideli olduğu muttefekun aleyhdır.” (**Hak Dini Kur'ân Dili**, IX, 6127).

Elmalılı Hamdi Yazır'ın anlatış tarzında dikkati çeken özellik, bir meseleyi anlatırken, bir hususu açıklarken bütün söylemesi gerekenleri söylemesi, bütün vermesi gereken bilgileri vermesidir. Tarifleri ve izahları, “efrâdını câmi' ağıyarına mâni” prensibine uygun olur. Bir örnek verecek olursak, “rızk” kelimesini açıklayışını gösterebiliriz. O rızkı şöyle açıklar:

“Rızk, esâsen kelâm-ı Arab'da, “hazz ü nasîb” mânasına isim olup, “nasîb etmek, merzûk etmek” mâ'nasına masdar dahi olur... Ehl-i sünnete göre mâ'nâ-yı ser'îsi de lugayîsinin aynıdır ki, “Cenâb-ı Allah'ın zihâyâta zevk ve intifâ nasîb ettiği şey” diye tarif olunur. Binâenaleyh mülk olsun olmasın, yenilen içilen ve sâir sûretle isti'mâlinden bilfiil intifâ' edilen emvâle sâdik olduğu gibi evlâda, zevceye, sa'y ü amele, ilm ü maârife dahi şâmil olur. Fakat hepsinde intifâ' edilmiş olmak şarttır ve bu intifâ', intifâ-i dünyevî vü uhrevînden eamdir. Binâenaleyh dinî veya

dünyevî bilfiil intifâ' edilmeyen mâl, mülk, evlâd ve iyâl, ilm ve ma'rifet rızık değildirler. Bu sûretle bir şey, muhtelif vücûh-ı intifâ'â göre muhtelif kimselerin rızkı olabilir. Fakat malından kudretinden, ilminden intifâ' etmeyenler merzuk değildirler." (**Hak Dini Kur'ân Dili**, I, 192.)

Bir iddiayı savunur ve bir konuyu izah ederken direk iddiaya ve konuya girmez; önce temel prensiplerini ortaya koyar, kavramları açıklar, ondan sonra, asıl anlatacağını, o temel prensipleri açıklamaları üzerine bina eder. Bir makalesini örnek olarak ele alırsak, meselâ, İslâmiyet'in terakkîye mâni olmadığını anlatırken önce neyin terakkî, neyin tedennî olduğunu izah eder sonra o izahı çerçevesinde esas konuyu işler. Onun terakkî konusunda ortaya koyduğu temel prensipleri şöyledir:

"Din-i İslâm'ın terakkîyât-ı insâniyyeye mâni" olup olmaması hakkında esâsât-ı İslâmiyye'ye müteallık bazı izâhat talep olunuyor.

Bu izâhâta başlarken evvelâ mevzû-ı suâli teşkil eden terakkî mefhûmu üzerinde biraz tevakkuf etmek lüzûmunu hissediyorum:

Terakkî öyle bir mefhûm-ı âmdir ki, müteallıkına ve gâyesine göre birçok medlûller ile alâkadârdır. İnsâniyyetin bir gâye-i mutlakası olmalı ki, ona doğru vâki' olan hareket-i mütezâyideye ale'l-ıtlâk bir terakkî-i beşer nâmı verilebilsin. Halbuki insanların ferdiyeti kadar ve belki daha ziyâde gayeler tahmin olunabilir ve 'herkes, "terakkî" denilince kendi nokta-i nazarına göre bir gâyeye vusûl mâ'nasını kasd eder. Bu sûretle ale'l-umûm insanlar için terakkî, izâfi bir mâ'nayı hâiz demek olacağından bu haysiyyetle yalnız edyânın değil, âlemde hiçbir şey'in ale'l-ıtlâk âmil-i terakkî olması hakkında bir hükm-i kat'i verilmez.

Birçok esbâb ve avâmil vardır ki, insanların ihtirâsât ve teşehhüyâtını tehbic eder ve seyyiâtta terakkîsine bâdî olur. Bu ise, hakikatte terakkî değil tedennidir. Âlemde diğer birçok esbâb ve avâmil daha vardır ki, bunlar da insanların fazâil ve hesenâtta terakkîsini te'mîn eder. İşte bizim nazarımızda terakkî hakikî budur. Dinleri mâni-i terakkî görmek isteyenler gâye-i terakkîyi lezâiz-i şehvâniyyeye vusûlde arayan nüfûs-ı tağîyye meyânında görülüyor. Bunlar şâadet-i hayâtı pek husûsî ve ferdî bir nokta-i nazardan mütâlâa edenlerdir. Halbuki beşerin şehevâtı bile, daha âli bir takım insânî ve lâhutî gâyelerin birer sâik-ı neşve-haşâsı olmak üzere halk buyrulmuştur. Pek husûsî ve ferdî saâdetlerin, lezzetlerin hemen hemen hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü saâdet-i ictimâiyye mefkûd olan muhitlerde vesâit-i refâha mâlik görünen ferdlar bile bedbaht ve muzdaribdirler. Ferde en büyük saâdet hevâ-yı nesimî gibi muhitinden teneffüs ettiği rûh-ı ictimâiden gelir. Saâdet-i ictimâiyye fazâil ile kâimdir. Fazilet ise nef-i âm uğrunda

fedâkârlık demektir. Faziletin yegâne zâmini de vâzife, yani mes'ûliyyet ve mükâfât hissidir. Bu hissi te'mîn eden âmil ise ancak dîn olabilmıştır. Binâenaleyh din insanların fazâilde terakkileri için yegâne âmidir. Bu 'itibâr ile dîn-i İslâm dahi mâni-i terakkî değil insâniyyetin en büyük zâmin-i saâdet ü terakkîsidir." ("Müslümanlık Mâni-i Terakkî Değil, Zâmin-i Terakkîdir", **Sebîlü'r-Reşâd**, c. XI, sayı: 544-545, s. 187, 188).

Hamdi Yazır'ın yer yer Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden verdiği örnekler, bilhassa tefsîrine ayrı bir renk katmıştır. Bunlar onun edebiyata da vâkıf olduğunu göstermektedir. Nitekim kendi şiirlerinden de daha önce bahsedilir.

Hak Dini Kur'ân Dili üzerinde özel olarak biraz durmak istiyorum:

Merhûm müellif âyetlerin meâlinde, Kur'ân'ın asıl metnine bağlı kalmaya özen göstermiştir. Fakat bu her yerde, güzel bir meâlin ortaya çıkmasını sağlamamıştır. Aksine tefsiri üzerinde duracak arkadaşlar ne derler bilmem ama, bence bazan pek garîb bir ibarenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Metne bağlı kalmaya çok özen gösterdiği halde, bazen buna uymadığı görülür. Bunlara birkaç örnek sunmak istiyorum:

Bakara sûresi, 8. âyet:

« و من الناس من يقول آمّن بالله و باليوم الآخر وما هم بمؤمنين »

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bastığı meâle göre:

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve âhiret gününe inandık" diyenler vardır."

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden bir heyet tarafından yazılan meâl:

"İnsanlardan birtakımları vardır ki, inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler.

Hak Dini Kur'ân Dili:

"İnsanlar içinden kimisi de vardır ki, "Allah'a ve son güne iman ettik" derler de mü'min değillerdir."

(و ما هم بمؤمنين) kısmı genellikle 'hal' kabul edildiği halde, burada değişik kullanılmıştır.

Bakara suresi, 12. âyet:

« إلاّ إنهم هم المفسدون ولكن لا يشعرون »

Diyanet:

"İyi bilin ki, asıl bozguncular kendileridir. Lâkin farkında değillerdir."

İstanbul İlahiyat:

“Kesin olarak biliniz ki, ancak kötülük yapan bozgunculardır. Lâkin anlamazlar. (Yani yapmakta olduğu kötülüğü farketmezler).

Hak Dini Kur'ân Dili:

“Ha!” Doğrusu bunlar ortalığı ifsâd edenlerdir, bunlar lâkin şuurları yok farkında değillerdir.

Bakara suresi, 15. âyet:

« الله يستهزئ بهم و يدهم فى طغيانهم... »

Diyânet:

“Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar bırakır.”

İstanbul İlâhiyat:

“Gerçekte Allah onlarla istihzâ (alay) eder, azgınlıklarından onlara mühlet verir, Bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.”

Hak Dini Kur'ân Dili:

“Allah onlarla istihzâ ediyor da, tuğyânları içinde bocalarken kendilerini sürüklüyor.

Kadr suresi:

Diyânet:

“1. Doğrusu biz Kur'ân-ı Kadir gecesinde indirmişizdir. 2. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilirsin? 3. Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Melekler ve Cebrâil o gecede Rablerinin izniyle her türlü iş için inerler. 5. O gece tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”

İstanbul İlahiyat:

“1. Biz onu (Kur'ân-ı) Kadir gecesinde indirdik. 2. Kadir gecesinin ne olduğunu sana haber veren oldu mu? 3. Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Zira o gecede, her iş hakkında birtakım emirler olarak Rablerinin izniyle melekler ve ruh (Cebrail) iner. 5. O gece selâmettir, esenliktir. Fecrin doğuşuna kadar devam eder.”

Hak Dini Kur'ân Dili:

“Elhak biz indirdik onu Kadir gecesi 1, Ne bildirdi ki sana, ne Kadir gecesi? 2 Bin aydan hayırdır o kadir gecesi 3 İner peyderpey melâike ve ruh onda, izniyle rablerinin her bir emirden 4 Bir selâmdır o tâ tan atana kadar. 5”

Felâk suresi:

“De ki: Sığırım Rabbına o felâkın 1 Şerrinden Mâhalâkın 2 Ve şerrinden bir gâsikin daldığı zaman 3 Ve o, ukdelerle üfleyen neffâsların şerrinden 4 Ve şerrinden bir hâsidin hased ettiği zaman 5”

Nâs suresi:

“De ki sığınırım Rabbına nâsın 1: Melikine nâsın 2: İlahına nâsın 3 Şerrinden o sinsi vesvâsın 4 Ki vesvese verir sînelerinden nâsın 4 Gerek cinden gerekse ins 5”

Tefsirin baskısı üzerinde de kısaca durmak istiyorum:

Ben tefsirin Eser Yayınevi 1971'de yapılmış baskısından istifade ettim. Bunun önsözünden hatırasına saygı kasdıyla müellif hayatta iken yapılmış olan ilk baskısına bağlı kalınarak ondan film çekilmek suretiyle basıldığı belirtilmektedir. Keşke bu titizlik gösterilmese idi de, yeniden tanzim edilip dizilerek basılsaydı. İlk baskı Latin alfabesinin yeni kabul edildiği, eski metinlerimizin bu harflerle nasıl yazılacağına dair herhangi bir kuralın henüz bulunmadığı, prensiplerin gelişmediği yıllarda gerçekleşmiştir. Onun için, Arapça ve Farsça tamlamalar karmakarışık yazılmış, uzun heceler gösterilmemiş, Arapça ve Farsça kelimeler gelişigüzel yazılmış, dolayısıyla okunması ve anlaşılması zor bir metin ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi metinlerini yeni harflerle yazılması esnasında uyulacak prensipler günümüzde, büyük ölçüde yerleşmiş durumdadır. Hemen hemen bütün ilim erbâbının müşterek olarak kullandığı bir şekil teşekkül etmiştir. Bu bakımdan eğer **Hak Dini Kur'ân Dili**, hâl-i hâzir dilyle tekrar basılacak olursa, bu prensipler ve kurallar çerçevesinde yeniden kaleme alınıp ondan sonra basılmalıdır. Bence Elmalılı Hamdi Yazır merhûmun hatırasına saygı bu şekilde daha iyi gerçekleşmiş olur. Bu, eserin muhtevasındaki klasikliğe de hâlel getirmez. Burada şu bilgiyi de vermeyi uygun görüyorum: Ankara'da bir ekip, **Hak Dini Kur'ân Dili**'ni, bir yayınevi adına sadeleştirerek yayına hazırlamaktadır.

Konuşmamı, Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinin başındaki, gerçekten bir sanat eseri ve mensur bir şiir niteliğinde olan, onun güzel ve secili cümlelerine de örnek teşkil eden veciz münâcâtı ile bitirmek istiyorum:

“İlâhî! Hamdini sözüme sertâc ettim. Zikrini kalbime mi'râc ettim, kitabımı kendime minhâc ettim. Ben yoktum var ettin, varlığından haberdâr ettin, aşkınla gönülümü bîkarâr ettin. İnâyetine sığındım lutfuna geldim, kulluk edemedim afvine geldim. Şaşırtma beni, doğruyu söylet, neş'eni duyur, hakikati öğret. Sen duyurmazsan ben duyamam, sen söyletmezsen ben söyleyemem, sen sevdirmezsen ben sevemem. Sevdire bize hep sevdiklerini, yerdir bize hep verdiklerini, yâr et bize erdirdiklerini. Sevdin Habîbini, kâinâta sevdirdin, sevdin de hil'at-i risâleti giydirdin, Makâm-ı İbrâhîm'den Makâm-ı Mahmûd'a erdirdin. Server-i asfiyâ kıldın, hâtem-i enbiyâ kıldın, Muhammed Mustafa kıldın salât ü selâm, ta-hiyet ü ikrâm, her türlü ihtirâm ona, onun âl ü ashâb ü etbâna yâ Rab!”